

УЗИМАЊЕ МОНАХА У КЛИР У СТАРОЈ ЦРКВИ¹

Опречност, која је раније постојала између аскета и исповедника с једне, а епископа и клирика, с друге стране, поново је оживела у III веку у виду опречности између монаха и клирика. По схватању монашких кругова, клирици нису били у поседу већих харизмата, па су због тога сматрани инфериорнијим од монаха, који су као носиоци већих харизмата уживали већи углед од клирика и лајика.² Ово схватање налази оштар и јасан израз у мотивацији монаха Драконтија, који се опире да прими епископски чин. Према Драконтијевој тези, монах приликом ἀλοταξίς-а даје реч Господу, те губи своје слободно стање и постаје везан у односу према Господу. Примање епископског чина значи, по Драконтијеву схватању, прекршај заклетве учињене Господу и враћање у свет; само враћање пак у свет квалификује Драконтије као грех, а епископски положај као повод за грешење.³ Јер враћањем у свет монах губи харизму, која га уздиже изнад клирика. Св. Атанасије, Велики у поменутом писму свом, труди се да умири Дранконтијеве скрупуле помоћу аргумента, да само Божја воља узви-сује неког на положај епископа и да га Бог самим тим актом разрешава дане речи, те да монах може и као епископ несметано вршити аскезу.

Најстарија генерација монаха, као што се из извора IV–V века може видети, налазила се у више или мање изразитој опозицији према цркви. Интензитет овог негативног става монаштва према цркви и јерархији био је код појединих монаха различит. Овај антагонизам долази до израза у низу старијих монашких анегдота, које садрже карактеристичне конкретне примере у том погледу. Те приче показују нам уједно, да се монаси не ограничавају на аскетски контемплативни живот, него залазе и у делокруг свештенства, нарочито у област душебрижњиштва и праве им на том пољу врло незгодну конкуренцију, јер у очима света монашки сталеж важи као виши и савршенији од свештеничког сталежа.⁴ Низ конкретних случајева показује како су се истак-

¹ *Бођословље*, VII, 1932, 282-289.

Извори и литература наведени су у мом чланку „Правни положај и организација грчких манастира по Јустинијанову праву“, који је публикован у овом часопису год. III (528) 181 sqq.

² R. Reitzenstein, *Des Athanasius Werk über das Leben des Antonius*, 1914, pp. 25, 53, 63.

³ Писмо св. Атанасија Великог Драконтију у *Migne P. gr.* 25 col. 532/3.

⁴ R. Reitzenstein, *op. cit.* p. 64.

нути и чувени монаси најенергичније опирали да приме епископску и презвитерску хиротонију. Чувени ава Хорзијези, архимандрит пахомијанског манастира Табенизи, поводом наговарања александријског архиепископа Теофила да прими презвитерску хиротонију, одбија ову понуду уз извину речима: „Потребу (sc. у презвитерима) подмирују нам они, који долазе нама (тј. у манастир)“.⁵ Неки монаси ишли су у свом отпору до крајњих граница и претпостављали су, шта више, и телесну мутилацију хиротонији. Ава Амун, за чије је име везан почетак монашке колоније у нитријској пустињи, сам је извршио ампутацају уха, да би стварањем дефекта избегао хиротонију.⁶ За једног монаха се прича да је приликом акта хиротоније одгризао епископу прст.⁷

Али у круговима монаха су сразмерно рано већ почели заузимасти пријатељски став према организованој цркви. Разлози који су изазвали промену у односима између монаха и цркве били су разноврсни. У Пахомијево доба монаси његових манастира одржавали су добре односе како са нижим клиром тако и с епископатом. Биле су уобичајене узајамне посете и услуге. Пахомије је са својим киновитима одлазио у оближњи сеоски храм на богослужења, а презвитери истог храма долазили су у манастирски храм ради свршавања богослужења. Пахомије је у интересу очувања једнакости међу монасима својих манастира начелно био против ступања монаха у клир, па је својим монасима изрично забрањивао примање хиротоније, као што ни сам није хтео примити свештенички чин.⁸

Пред крај прве половине IV века опажа се попуштање аверзије монаштва према клиру; од средине истог столећа у сталном је порасту постотак монаха који ступају клир, а нарочито се код народа истиче тенденција да на положај епископа дођу личности монашког реда. Св. Атанасије Велики наводи како је низ знаменитих монаха у Египту, који су стајали на челу манастира са великим братствима, дошао на епископске катедре. Сви ови монаси, по речима св. Атанасија Великог, нису ништа противречили свом постављању за епископе, него су се, по угледу на ученике и апостоле, вољно примали бриге и старања које је с овим положајем скопчано.⁹ Архиепископ александријски Теофил (†412) хиротонисао је многе монахе за епископе.¹⁰ Св. Василије Велики

⁵ Der Papyruscodex saec. VI–VII der Philippsbibliothek in Cheltenham. Koptische theol. Schriften, hrsg. und übers. von W. E. Crum, 1915 p. 70. Исто тако су храм у нитријској пустињи и четири храма у пустињи Скитис опслуживали екстерни презвитери и ђакони (Cassiani Collationes IV 1; X 23; XVIII 15, 2).

⁶ Palladii historia Lausiaca XII Migne P. gr. 34 col. 1033 sq. Ср. и Apophh. patrum о монаху Исаку, Migne P. gr. 65 col. 224, Макарију Египћанину, op. cit. col. 257 и о монаху Матеоу, op. cit. col. 292.

⁷ Callinici vita s. Hypatii edd. Semin.Philol. Bon. Sodales 1895 p. 24.

⁸ P. Ladeuze, Etude sur le cénobitisme pakhomien 1898 p. 186 sq.

⁹ Epistula ad Dracontium. Migne, P. gr. 25 col. 523 sqq.

¹⁰ St. Schiwietz, Das morgenländische Mönchtum I (1904) p. 312 sq.

у свом писму Амфилохију, епископу иконијском, спомиње поименце низ монаха који су дошли до епископског достојанства.¹¹ Из писма св. Јеронима монаху Рустуку видимо, да узимање монаха у клир није била необична појава крајем IV и почетком V века.¹² Исти црквени отац истиче да је у Палестини нашао знатан број монаха са хиротинијом.¹³ Према сведочанству б. Августина, постојала је за његово време на Западу пракса да се из средине монаха узимају у клир само опробани и бољи елементи.¹⁴ Папа Геласије I (492–496) упутио је епископе Луканије и Брутије¹⁵ да пре ступања монаха у клир ваља подробно испитати све околности његова дотадањег живота, те утврдити не постоји ли, може бити какав, момент који чини запреку за ступање у клир. Као запреке таксативно набраја: *facinus, secunda uxor, nec a marito relicta (sc. uxor), poenitentia publica, corporis parte vitiatas, servili aut originarii condicione obnoxius, curiae nexibus non absolutus, si non assecutus est litteras*. Ако кандидат има коју од ових запрека, једва да би могао получити *ostiarium ministerium*. Ако пак испуњава све услове, које су за кандидате клира прописани, мора поступно проћи све степене клириката: прво најнижи степен *lector vel notarius vel tribunus*, затим после три године постаје *acolythus*, у шестом месецу *subdiaconi nomen accipiat*, а ако се као *subdiaconus* покаже ваљан, *post mense diaconus completoque anno sit presbyter*.

У низу истакнутијих црквених отаца и црквених писаца старе цркве, који су из монашког круга дошли до јерархијског степена презвитера и епископа, ваља споменути: Серапиона епископа града Тмуиса (339–после 362), св. Василија Великог, св. Григорија Богослова, Амфилохија епископа града Икониона (373–?), св. Макарија Великог († кратко време пре 390), Диодора епископа града Тарса (378–394), Епифанија епископа града Саламиса на Кипру (367–403), св. Јована Златоустог, Порфирија епископа града Газе (395–410), Теодора епископа града Мопсуестије у Киликији (392–428), Паладија епископа града Хеленополиса у Витинији а затим Аспуне у Галатији († кратко време пре III васељенског сабора), Исидора игумана манастира близу града Пилусиона на доњем Нилу († око 435), св. Кирила архиепископа александријског (412–444), Теодорита епископа града Кира код Антиохије (423–458).

¹¹ Epistula 218 ad Amphilochium. Migne, P. gr. 32 col. 809.

¹² Epistula 125 ad Rusticum. Migne, P. lat. 22 col. 1082.

¹³ Epistula 108. Migne, P. lat. 22 col. 890: Quod cum vidisset occurrenti sibi sancto et venerabili episcopo Isidoro confessore (sc. Isidoro Pelusii episcopo) et turbis innumerabilibus monachorum, ex quibus multos sacerdotalis et leviticus sublimabat gradus.

¹⁴ Epistula 60 ad Aurelium. Migne, P. lat. 33 col. 227/8. et ordini clericorum fit indignatissima iniuria, si desertores monasteriorum ad militiam clericatus eligantur, cum ex his qui in monasterio permanent, non tamen nisi probatiores atque meliores in clerum assumere solemus.

¹⁵ Epistola 9 ad episcopos per Lucaniam et Bruttios. Migne, P. lat. 33 col. 227/8.

Крајем IV столећа државна власт позноримске империје, која постепено проширује своју ингеренцију на све области црквеног живота, узима у круг свога законодавства и питање узимања клирика из сталежа монаха. Прво расположење државне власти у овом предмету је конституција царева Аркадија и Хонорија од 398 (?),¹⁶ која дозвољава епископима, да у случају несташнице клирика могу узимати клирике из реда монаха (*Si quos forte episcopi deesse sibi clericos arbitrantur, ex monachorum rectius ordinabunt, non obnoxios publicis privatisque rationibus cum invidia teneant, sed habent iam probatos*). Ова дозвола садржи ограничење с обзиром на приватноправни положај дотичних личности, тј. конституција изрично забрањује узимање у клир особа које припадају тзв. везаним сталежима робова, колона, куријала и привредних организација. У овом смислу тумачи ограничење и папа Геласије I у свом напред споменутом писму. Конституција се не упушта у нормирање црквеноправног положаја монаха који су узети у клир.

Тек Јустинијаново законодавство поставља норме гледе правних последица, које има за монахе ступање у клир. У смислу диспозиције Јустинијанове новеле 13 с. 8 (од 535. год.) монах може заузети место клирика било ког степена ван манастира, али мора сачувати монашки обет и вршити манастирску дисциплину; хиротонија монаха ништа не тангира обвезе које су са монашким сталежом начелно скопчане. Свака повреда ових обвеза, од којих се изрично спомиње закључење брака у степену клириката, код кога је брак начелно дозвољен, има за последицу искључење дотичног монаха клирика из клира и враћање у сталеж лајика (*ιδιώτης ἔστω τὸ λοιπόν*). Тако искључени монах не може претендовати нити на државну службу, нити на какав било други позив. Друга Јустинијанова новела 155 с. 15 (од 546. год.) садржи још одређеније и потпуније формулисану одредбу о црквеноправним последицама ступања монаха у клир. Према овој одредби, монаси, налазили се у било коме степену клириката, не могу склапати брак нити држати конкубину, него су обвезни да и као клирици врше све прописе монашког живота (*ἀλλὰ καὶ οἱ ἐν τῷ κλήρῳ καταλεγόμενοι μοναχῶ πρόποντα βίον ἐκτελείωσαν εἰ γὰρ μετὰ τὴν τοῦ κλήρου τιμὴν γυναικὰ τις ἐξ αὐτῶν ἀγάγηται ἢ παλλακὴν σχοίη, τῇ βουλῇ ἢ τῇ τάξει ἢ τῇ τύχῃ ἢ ὑπέκειτο ἀποδιδόσθω, εἰ καὶ τὰ μάλιστα τοιοῦτῳ ἐκκλησιαστικῷ βαθμῶ ἐγκαταλεγῆ, ἐν ᾧ τις τεταγμένος οὐ κωλύεται ἀπὸ τῶν ἱερῶν κανόνων καὶ τῶν νόμων γαμετὴν λαμβάνειν ταῦτα δὲ αὐτὰ καὶ ἐπὶ τοῖς ἄλλοις ἅπασι μοναχοῖς κρατεῖν θεσπίζομεν τοῖς ἀπὸ μοναστηρίων εἰς οἰονδήποτε ἐκκλησιαστικὸν βαθμὸν μεταφερομένοις, εἰ καὶ μηδεμιᾶ τύχῃ ὑπεύθυνοι εἴησαν*).

Осим напред наведених законских ограничења с обзиром на склапање брака, не налазимо нити у државном нити у црквеном законодавству прописа, који регулишу остале стране правног положаја

¹⁶ Cod. Theod. XVI 2, 32 (cp. Cod. Theod. IX 40, 16, 2 te Cod. Iust. I 4, 6 и VII 62, 29).

монаха клирика, наиме, њихов однос према манастиру односно манастирском братству, и њихову приватноправну способност. Ипак се из грађе хагиографске литературе може реконструисати и ова страна правног положаја монаха клирика. Монаси и после хиротоније остају и даље чланови свог манастирског братства и подлежу у погледу монашке дисциплине старешини свога манастира, а у погледу клирикалне сталешке дисциплине своје надлежном епископу. После разрешења од изванманастирске клирикалне службе враћају се аутоматски у свој манастир. Монаси који постају епископи, решавају се *ipso facto* обвезе послушности према својим манастирским претпостављенима, али се из расположиве изворне грађе не може видети, да ли и после своје хиротоније за епископа остају чланови својих манастирских братстава или се ово чланство у моменту хиротоније гаси. На другом месту ваља расправити питање приватноправне способности монаха клирика за стицање иметка и слободно располагање истим. У законодавству не постоје никакве специјалне топредметне одредбе, нити су нормирана каква ограничења. Али судећи по одредбама Јустинијанових новела 13 с. 3 (од 535. год.) и 100 прооет. (од 539. год.), које забрану стицања иметка ограничавају на киновете, може се са великом вероватношћу закључити, да су монаси клирици с обзиром на свој експонирани положај у смислу ове одредбе имали приватноправну способност стицања иметка и располагања истим.¹⁷

Настојатељу манастира припада неограничено право располагања подручним манастирским братством, па у конзеквенцији тога настојатељ има право, да у конкретним случајевима подељује дозволу, да поједини чланови братства могу бити употребљени у црквеној служби изван манастира. Тако су ктитори храмова, ако су хтели имати клирике из манастирских братстава, обраћали се непосредно настојатељу дотичних манастира.

Али и унутра у манастирима налазило се од краја IV столећа и у самом братству чланова, који су припадали клиру. Новела цара Јустинијана бр. 100 с. 2 (од 539. год.) формално прописује, да сваки манастир мора имати из средине свога братства четири до пет монаха са презвитерском или ђаконском хиротонијом у сврху обављања манастирским типиком одређених богослужења, те вршења душебрижничких дужности, како у односу према братству тако и у односу према вернима који су посећивали манастирски храм. На тај начин манастири су државним законским прописом били еманциповани од екстерних клирика, на чије су услуге у ранијим временима често били упућени.

Законодавство старе цркве са разлога, нама непознатих, врло слабо је обраћало пажње горњем питању. Једино *cap. 8 Chalch* говори о

¹⁷ Последњи се бавио питањем способности стицања иметка код монаха А. Steinwenter, *Byzant, Mönchstestamente, Aegyptus XII* (1932) 56 sqq; ср. и овде наведену литературу.

κλιрицима манастира (Οἱ κληρικοὶ τῶν πτωχείων καὶ μοναστηρίων καὶ μαρτυρίων ὑπὸ τῶν ἐν ἑκάστη πόλει ἐπισκόπων τὴν ἐξουσίαν, κατὰ τὴν τῶν ἁγίων πατέρων παράδοσιν διαμενέτωσαν, καὶ μὴ καταυθαδιάζεσθαι ἢ ἀφηνιᾶν τοῦ ἰδίου ἐπισκόπου). Али из контекста овог канона не може се са сигурношћу извести закључак, да ли се под κληρικοὶ τῶν μοναστηρίων имају подразумевати κλιрици који су чланови манастирских братстава; пошто се уз термин κληρικοὶ τῶν μοναστηρίων не налази никаква ближа прецизнија ознака, може се исти термин односити и на екстерне κλιрике, који у манастирима обављају са њиховим степеном спојене функције, а може истовремено и обе групе κλιрика обухватити. У сваком случају, κλιрици који су се налазили у манастирима, било да су припадали манастирском братству било да нису, били су, према одредби горњег канона, у стварима, које се односе на дисциплину κλιрикалног сталежа, изузети од јурисдикције манастирских предстојника и непосредно јурисдикцији надлежног епископа потчињени.